

Михайло Рошко,
кандидат філологічних наук, доцент,
декан факультету іноземної філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-8024-8393>
м. Ужгород, Україна

Тетяна Славич,
старший викладач кафедри романських мов
та зарубіжної літератури,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-1928-3237>
м. Ужгород, Україна

Діана Смужаняця,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри романських мов та зарубіжної літератури,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-3342-6927>
м. Ужгород, Україна

**Тема «батька і сина» у оповіданні І. Чендея
«Чайки летять на Схід» у контексті світової літератури**

**The notion of “father and son” in the short story by I. Chendey
“Seagulls fly to the East” in the context of world literature**

***Анотація.** Тема батька і сина у світовій літературі є досить популярною і зустрічається у різних національних літературах і в різні часи. Уже в давніх текстах знаходимо сюжет про поєдинок батька і сина, котрий завершується вбивством одного або іншого. Такий поєдинок змальовується у міфах, казках, баладах, історичному епосі. Можливо, найбільш відомим зразком такого поєдинку батька і сина, і, зокрема, батьковбивства, є давньогрецький міф про царя Едипа, наведений Зігмундом Фройдом як ілюстрація до розкриття однойменного комплексу (комплексу Едипа).*

З іншого боку, у літературі зустрічається змалювання нормальних, сповнених взаємної любові стосунків батька і сина (синів)... Особливо популярною є тема материнської любові до дитини (часто жертвовної, іноді гіпертрофовано жертвовної, а також деспотичної і гіпер-опікуючої, як у «Синах і коханцях» Г. Д. Лоуренса тощо). Відомим зразком самовідданої сліпої любові батька до своїх егоїстичних доньок є роман Оноре де Бальзака «Батько Горіо».

Наша літературна розвідка висвітлює новелу І. Чендея «Чайки летять на Схід», темою якої є змалювання жорстокого розстрілу угорськими жандармами батька і маленького сина за співпрацю з партизанами.

Перед нами подібний до гемінгуейвського «телеграфний стиль», де майже немає епітетів, немає оцінок та проявів ставлення оповідача до описаних подій, є, здається, тільки холодна фіксація фактів: дії, слова, кілька штрихів для змалювання місця події... Або, що буде ще більшою правдою – перед нами давно знайомий письменнику простий і сильний стиль Давнього Заповіту. Ті самі прості слова, без епітетів та метафор, без барвистості та словесних прикрас, без словесних трюків. Але саме простота прози робить цю новелу сильною і надзвичайно експресивною.

Усе, що ми бачимо, усе, на чому акцентує увагу письменник – це турбота батька про сина. Здається, він уже нічого і не помічає навколо, він зосереджений тільки на почуттях сина, хоче огорнути його своєю любов'ю, вберегти від страху, живе ці останні хвилини тільки ним. Ось цим зразком високого альтруїзму, цим змалюванням самовідданої батьківської любові до сина і залишається сьогодні новела «Чайки летять на Схід», шедевром високої літератури.

Ключові слова: новела, жандарми, розстріл, батько і син, партизани, закарпатець.

Summary. The notion of father and son is quite popular in world literature and is found in different national literatures at different times. Readers may find a plot about a duel between a father and a son in ancient texts, which ends up with the murder of one or the other. Such a motive is depicted in myths, fairy tales, ballads, and historical epics. Perhaps the most famous example of such a duel between father and son, and, in particular, patricide, is the ancient Greek myth of Oedipus the king, given by Sigmund Freud as an illustration for the disclosure of the Oedipus complex.

On the other hand, the world literature provides us brilliant examples and depictions of mutual love between father and son (sons)... Especially popular is the motive of maternal love to a child (often sacrificial, sometimes hypertrophied sacrificial, as well as despotic and hyper-caring, as in "Sons and lovers" by H.D. Lawrence, etc.). A famous example of a father's selfless blind love for his selfish daughters is Honore de Balzac's novel "Father Goriot".

Our literary exploration highlights I. Chendey's short story "The Seagulls Fly to the East", the theme of which is the depiction of the brutal execution by Hungarian gendarmes of a father and his little son for collaborating with partisans.

I. Chendey's style of writing resembles that one of E. Hemingway, i.e. "telegraphic style", where the epithets and evaluations as well as manifestations of the narrator's attitude to the described events are omitted. It seems, there exists, only a cold fixation of facts: actions, words, a few strokes to depict the scene of the event... The same simple words, without epithets and metaphors, without colorfulness and verbal decorations, without verbal tricks. But it is the simplicity of the prose that makes this novel strong and extremely expressive.

Everything that reader reads about, everything that the writer focuses on is the father's concern for his son. It seems that he no longer notices anything

around him, he is concentrated only on his son's feelings, he wants to wrap him in his love, protect him from fear; he devotes these last minutes entirely to his little son. This example of high altruism, this depiction of selfless parental love, remains eternal in I. Chendey's story "Seagulls Fly to the East", that is truly a masterpiece of high literature.

Key words: *novel, gendarmes, execution, father and son, partisans, Transcarpathian.*

Вступ. Тема взаємовідносин батька і сина є дуже популярною в світовій літературі. У новелі І. Чендея «Чайки летять на Схід» важливим є щось, що не пов'язане з ідеологією, з політикою, щось, що захоплює читача і справляє на нього незабутнє враження. І все це лежить в площині почуттів, емоцій, внутрішнього світу людини. Емоційним центром твору є переживання батька, його розпач і біль, його невиказана турбота про малого сина. Та про переживання батька, його біль від знання неминучості трагедії і безсилля їй запобігти (його хвилює не так своя, як синова смерть) у оповіданні майже нічого буквально не сказано. Оповідач тільки фіксує факти: кроки, репліки, вчинки, те, що персонажі бачать і чують... Саме тому, новела потребує насправді нового осмислення, не зацикленого ні на ідеології, ні на політиці, ні на ідейному спрямуванні взагалі, що часто було фокусом дослідників. Бо не це є головним у ній. Метою статті є дослідження оповідання І. Чендея «Чайки летять на Схід», висвітлення художніх прийомів, які застосовує митець та розкриття головного образу батька та проблематики твору загалом.

Методологія та методи дослідження. В процесі дослідження ми використовували загальнонаукові методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції. Описовий метод використовувався при аналізі новели, а зіставний та порівняльний – при аналізі критичного доробку по творчості І. Чендея, певних наукових розвідок, зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світовій літературі тема «батька і сина» по-різному представлена. Активно використовується і тема поединку і навіть батьковбивства. Досить згадати такі відомі світові шедеври, як «Гамлет» та «Король Лір» Вільяма Шекспіра, «Брати Карамазови» Ф. Достоєвського. Замінником батьковбивства можна вважати і вбивство матері, але такий варіант зустрічається у літературі дуже рідко (для прикладу можна згадати «Я. Романтика» Миколи Хвильового). Є і зворотні варіанти: вбивство батьком свого сина: німецький героїчний епос «Пісня про Гільдебранта», билина про Іллю Муромця і Сокольника, вбивство на поединку Рустамом сина Сухраба у «Шахнаме» Фірдоусі, «Тарас Бульба» Миколи Гоголя, «Червона скала» Василя Греджі-Донського, «Маттео Фальконе» Проспера Меріме та ін. Тема

поєдинку батька і сина вважається або відбитком стародавніх конфліктів наслідування влади, збережених для нас у міфах та чарівних казках, а також у неоміфологічних творах, котрі несуть у собі міфічні мотиви, або прочитується як символ уже названого фрейдистського «комплексу Едипа». Така ворожнеча може змальовуватись у творах і без співвідношення з міфами або казками, і не нести неоміфологічного навантаження, а просто бути прикладом сімейного конфлікту між поколіннями як виключних і неправильних стосунків, і не завжди завершуватися поєдинком і чийось вбивством (згадаймо майже постійно присутній у творах Франца Кафки конфлікт деспотичного батька і сина – інтроверта, протистояння батька і сина у «Жменяках» Михайла Томчання та ін.).

Окремо варто вказати на твори, у котрих акцентується увага на любові батька і сина: це і ранні оповідання Ернеста Гемінгвея, котрий, як відомо, завжди конфліктував з деспотичною матір'ю і на протигагу був тепло прив'язаний до свого м'якого за вдачею батька – сільського лікаря (оповідання «Індіанське поселення», «Док та його дружина»). Спроба налагодити непрості стосунки люблячого, але нерозуміючого дитячу психологію батька і малого сина, спроба пробитися крізь відчуження і нерозуміння одне одного зображена у відомому оповіданні Джеймса Олдріджа «Останній дюйм». Вагомим внеском у змалювання батьківської любові до сина є і новела українського письменника із Закарпаття Івана Чендея «Чайки летять на Схід».

Творчість Івана Чендея, як найвідомішого прозаїка Срібної Землі, першого в нашому регіоні Лауреата літературної премії ім. Т. Г. Шевченка, широко досліджувалась українськими літературознавцями та критиками в різні часи (див. дослідження М. Жулинського, Сивокона, В. Марка, Ст. Попа, Дм. Федаки, С. Кіраля, І. Сенька, П. Ходаніча та ін.).

Немало уваги було приділено і маленькій новелі «Чайки летять на Схід», назва котрої стала і назвою першої опублікованої збірки оповідань письменника (1955 рік). Щодо швидкості її написання сам І. Чендей писав, що задум новели: «...я виношував рівно рік і написав за 10 хв.» [11, с. 24]. Більшість критиків та дослідників концентрували увагу на ідеї твору, котра полягає у висвітленні боротьби закарпатців під час Другої світової війни проти угорської окупації краю і за довгоочікуване возз'єднання з українським народом по той бік Карпат, на Сході. Зрештою, і сам письменник неодноразово в різних інтерв'ю розповідав про те, що саме наштовхнуло його на задум цього твору і які реальні події лягли в його основу. Мається на увазі відома історія про десант з Радянського Союзу групи закарпатців

(групу так і назвали: «Закарпатці», або група Ференца Патакі), котра діяла в основному на Хустщині і протрималася від 1943 до 1944 року, коли майже всі її члени були заарештовані. В результатів жандарми розстріляли біля 30 чоловік, серед яких згадано і селянина з сином із с. Теково на прізвище Уйфалуші. В одному з музеїв, присвяченому діяльності цієї групи, письменник Іван Чендей навіть бачив шарфи, котрими зав'язували очі при розстрілі батька і сина. Сам письменник і зазначив, що саме історія цих розстріляних угорською владою батька і сина дуже його зворушила і наштовхнула на замисел оповідання про їх розстріл...

Безперечно, своєю ідеологічною складовою ця новела не могла не бути підтриманою представниками нової радянської влади на Закарпатті, адже і оспівуванням боротьби закарпатців проти угорської гортіївської влади, і їх сподівань на допомогу, котре прийде за Сходу (від Радянського Союзу) і принесе визволення і возз'єднання зі своїми Східними братами, на котре вказувала навіть назва твору, оповідання чітко працювало на комуністичну ідеологію. От чому критики та літературознавці радянського періоду, аналізуючи новелу, у першу чергу звертали увагу на ідеологічну спрямованість цього малого шедевр.

Починаючи з часів Перебудови, коли почали масово з'являтися сміливі публікації по розвінчанню спочатку культу Сталіна і звірств сталінських репресій, а потім і звірства більшовицької влади з Леніним на чолі, і навіть критика Брежнєвського застою і радянської ідеології загалом (з її несвободою думки, слова і совісті (релігії), з її закритістю від Європи, з її економічною недолугістю тощо дослідники творчості Івана Чендея якось перестали писати про цю «про-радянську новелу», а більше заговорили про повість «Іван», оповідання «Безрезневий світ», роман «Птахи полишають гнізда» та інші, критиковані або на певний час відхилені від друку у радянські часи твори письменника. Акцентувалася увага на виключенні Івана Чендея з комуністичної партії, членом якої він був, на забороні у певний період видавати його твори, на надуманих свого часу звинуваченнях в «буржуазному націоналізмі» тощо. Хоч новела не перестає вражати читача і донині, наштовхує на глибокі переживання від зустрічі зі справжнім мистецтвом. І не завдяки ідеологічній спрямованості ця новела донині привертає увагу читачів. Ця спрямованість уже й не помічається сучасним читачем. Бо вона й не виражена чітко у новелі. Нема там чіткої пропаганди радянської ідеології, соціалістичних поглядів та концепцій, нема і натяку на радянізацію... Якби письменник сам не зазначав у своїх інтерв'ю, що твір про розстріл партизанів, ми легко могли б собі подумати, що батько і син допомагали

січовикам Карпатської України, котрі теж боролися проти гортійвської окупації краю, теж дивилися з надією на Схід і мріяли про возз'єднання закарпатців з усією Україною, з рідним українським народом... Хоч такого маркування в новелі, звичайно, нема.

Новим кроком у дослідженні новели «Чайки летять на Схід» стала цікава стаття Олександри Ігнатович «Реконструкція Біблійної легенди у новелі «Чайки летять на Схід» Івана Чендея» (2014 р.). Дослідниця проникливо підмітила у творі певні Біблійні алюзії, зокрема навела паралель діалогу люблячого батька з сином у розмові Авраама з сином Ісаком з діалогом батька і сина у новелі Івана Чендея. В обидвох творах син навіть не підозрює про майбутню трагедію, про смерть, котра на нього очікує, і в обидвох творах люблячі батьки намагаються прикрасити останні хвилини свого чада перед невідворотною трагедією, відповідаючи на питання нерозуміючого сина (в Біблії все ж таки питання у трішки дорослішого Ісака виникають через певні підозри у якомусь не зовсім правильному ході речей при підготовці жертвоприношення Богові). Обидва батьки намагаються неправдивими відповідями заспокоїти своїх синів, відвести щонайменші їх можливі підозри про чатуєчу смерть, щоб врятувати їх від страху, від болючих психічних переживань останніх хвилин життя. Олександра Ігнатович цілком слушно стверджує: «Щодо самої розмови героїв твору, то вона нагадує діалог Авраама із Ісаком – який так само відбувається по дорозі до місця жертвоприношення, в останні миттєвості перед смертю. Ця розмова так само лаконічна, так само Авраам знає про неминуче вбивство і так само намагається вберегти свого нащадка від зайвих переживань – мовляв, йдемо шукати ягня, аби принести його в жертву» [3, с. 152]. Тож процитуємо і сам Біблійний діалог Авраама з сином Ісаком:

«І промовив Ісак: «Ось огонь і дрова, а де ж ягня на цілопалення?» [Буття: 22, 7].

І відказав Авраам: «Бог наглядить ягня Собі на цілопалення, сину мій!» [Буття: 22, 8].

Подібно розмовляє із сином і герой новели:

« – Куди нас ведуть, татку?

– Ми йдемо з панамі до річки!

– А що буде біля річки?

– Пани кинуть гранату, впливе рибка, а ми підемо вплав та всю виловимо»

– А чому до схід сонця? В річці вода холодна, ми простудимося.

– Бо пани тільки вранці мають час.

– А в панів є всього досить... І часу...

– Ні, синку мій! Прийшов такий час, що й панам ніколи...» [10, с. 500].

Безперечно, поєднує два діалоги не тільки подібне обдурювання батьками нічого не підозрюючих синів задля захисту останніх від страху і переживань в останні передсмертні хвилини, не тільки розмова перед смертю сина (смертю і сина і батька у Чендея), але і те, що розмова ведеться дорогою до загибелі. Це теж мітко зазначила Олександра Ігнатович: «Образ дороги, яку долають батько й син до місця страти, знову ж таки, ріднить біблійний і художній твори. Остання дорога зумовлює характер бесіди між ними, коли дорослому зрозуміла сутність справи, й очевидно, він відчуває необхідність в обдумуванні своїх попередніх обітниць чи вчинків, тому шлях майже цілковито долається мовчки. Лише дитяча безпосередність і допитливість хлопця із новели «Чайки летять на Схід» трохи розширює розмову» [3, с. 152].

Але, захопившись пошуком паралелей, дослідниця, на нашу думку, вбачає паралелі там, де їх уже й нема. Наприклад, дивним здається порівняння дров, котрі Авраам сказав нести синові Ісакові, щоб розвести жертвоний вогонь, на котрому вирішив спалити сина, з патронами, котрі носив хлопчик на гору партизанам – мовляв, з формою патрони нагадують дрова: « У новелі – ця складова смертної ходи, присутня на початку твору – хлопчик несе набої (формою нагадують ті ж, лише значно менші, дрова), теж як обов'язок покладений на нього батьком, але на хлопця вже чатують жандарми зі зброєю жертвоприношення: вогнем і ножем» [3, с. 152]. Здається все ж таки, що прирівнювання дров, котрі несе Ісак на собі для жертвовного вогню, і патронів, котрі несе маленький хлопчик партизанам, є надуманим. Зброя в руках жандармів, котрі ведуть на розстріл бранців, теж навряд чи може прирівнюватись до знарядь жертвоприношення в руках Авраама. Авторка статті також заявляє, що батько з твору Івана Чендея мав вибір: приносити або не приносити свого сина в жертву заради звільнення від гортійвської окупації свого краю, а Авраам такого вибору був позбавлений: «Правда, у біблійній легенді Авраам не мав вибору і мусив відіслати сина, у новелі ж, розуміємо, батько міг і сам понести набої, але замість себе «делегував» сина» [3, с. 151]. Насправді батько – закарпатець якщо і мав вибір залучати чи не залучати сина до переправлення набоїв партизанам, то не на сторінках новели, у якій про вибір взагалі не йдеться, а раніше, до сцени, описаної в тексті. І то вибір залучати сина хоч і привносив ризик, але не був вибором обов'язкового відсилання сина на смерть, як це відбувається в біблійній легенді про Авраама. Чоловік, мабуть, боявся, щоб сина не спіймали, але безумовно сподівався, що малого хлопчика не запідозрять і не спіймають, а якщо не дай бог і спіймають, то навряд чи підозрював чоловік, що загарбники малій

дитині винесуть смертний вирок. То ж про свідоме відсилення батьком малого сина на смерть мова не йде. А вже у сцені, змалюваній у новелі, перед батьком ніякої свободи вибору нема: їх обох ведуть жандарми на розстріл, і батько знає, що це, на жаль, є невідворотним. І вибору у нього щодо врятування сина або ж примирення з його (і своєю) смертю у нього уже нема, хоч він, звісно, не бажає смерті ні синові, ні собі, і, мабуть, віддав би своє життя легко, але сина б хотів урятувати, якби міг. То ж і концепції добровільного принесення сина у жертву заради визвольної ідеї та ідеї возз'єднання з українським народом по той бік Карпат (тим паче з ідеєю соціалізму, про який у самому творі нема прямого натяку, але можна і соціалізм мати на увазі) не вписано автором твору. У Біблійній же легенді проблема вибору Авраама стає центральною: Бог перевіряє його на цілковиту йому відданість вимогою довести цю відданість принесенням йому у жертву першородного і єдиного сина Ісака. Тут вибір Авраама між доказом віри у Бога і повної йому слухняності – і любов'ю до сина якраз і стає центральною проблемою. Авраам якраз і робить тяжкий для себе вибір – щоб довести свою послухність Богу, готовий вбити за вимогою Бога свого сина і принести його в жертву. Цей вибір Авраам робить хоч і з важким серцем, але добровільно. Акт довіри до Бога пропагує, з одного боку, ідею цілковитого послуху Божому вченню, а з іншого – завдяки тому, що перевірка була тільки випробуванням віри Авраама, Бог зупиняє Авраама через ангела і велить замінити людську жертву жертвою тварини (барана). Дослідники Біблії трактують цю легенду як знамення про те, що Бог відтепер вимагає більше ніколи не приносити йому в жертву людей (дітей, дівчат тощо), як це було в давні часи і як приносили в жертву людей богу Молоху, наприклад, а тільки тварин або птахів. Як стверджує один з дослідників Біблії Зенон Косідовський: «У Месопотамії, Сирії і Ханаані існував дуже давній звичай приносити в жертву богам первородних дітей» [4, с. 72].

На наш погляд, вдало підмітивши певні паралелі в діалогах батька і сина дорогою до смерті (сина в Біблії і обох членів родини в новелі), що дає підстави стверджувати про певне використання форми відомого біблійного діалогу письменником для підсилення можливостей у передачі емоційного переживання батька за сина і піднесення драматизму ситуації **через відсилення до відомої біблійної картини**, дослідниця чомусь заодно вирішила, що письменник спирався і на ідейне навантаження легенди про жертвоприношення Авраамом сина Ісака для того, щоб ідеологічно протиставити свій твір біблійній легенді. Виходячи зі співставлення цілі жертвоприношення Авраамом і персонажем Чендея, співставлення мети, заради якої,

мовляв, ці два батьки приносять у жертву своїх синів, дослідниця приходиться до висновку, що у Авраама мета справді висока, духовна – жертвувати сином во ім'я доказу богопослушності і любові до нього, а от герой новели «Чайки летять на Схід» добровільно приносить у жертву сина во ім'я нового бога – ідеї комунізму. Саме така підміна мети жертвоприношення: замість приносити сина в жертву во ім'я Бога, персонаж новели приносить в жертву сина во ім'я нового комуністичного ладу, і саме цю ідейну підміну письменник, на думку літературознавиці, і засуджує, хоч і зашифровано. Вона стверджує: «Трагедію означеної підміни понять (християнства на комунізм) і змалював Іван Чендей» [3, с. 151]. При такому порівнянні дослідниця приходиться до висновку, що батько з новели є негативним персонажем, що письменник приховано засуджує його фанатичне жертвоприношення в ім'я ворожих комуністичних ідеалів, котрі нічого хорошого нашому краю не принесли (навпаки, принесли одні біди і страждання). Авторка статті побачила знову ж таки зашифрований автором натяк на недолугість сподівань героя на добро від «братів зі Сходу» уже в останніх рядках новели (тобто зразу після розстрілу батька і сина): «Сполохані пострілами чайки злетіли в небо. Швидко замахавши крилами, тривожно закружляли над ущелиною і попливли на схід» [10, с. 501]. Тут пані Олександра стверджує, що вираз «закружляли над ущелиною і попливли на схід» при тому, що усі річки Закарпаття течуть на захід, насправді є шифром, яким Іван Чендей ніби-то показує абсурдність сподівань чоловіка про добро зі сходу, бо чайки, мовляв, не можуть на Закарпатті пливти на схід, тобто вверх по течії річки: «Треба мати неабияке образне мислення, аби уявити, як чайки «попливли на Схід» річкою, що несе свої води на захід» [3, с. 153]. Але вся справа в тому, що у тексті новели чайки пливуть не річкою, а «в небі», тобто летять: «...закружляли ущелиною і попливли на схід» [10, с. 501]. У тексті новели слово «пливуть» використано у значенні «летять», як синонім, щоб уникнути однотонності, повторювання слова летять. Ми ж часто вживаємо вираз «хмари пливуть», і це нікого не дивує. То ж і тут, на наш погляд, висновок є надуманим.

А загальні висновки дослідниці щодо ідейного спрямування твору і взагалі здаються нам занадто заідеологізованими і помилковими: «Який же настроєвий лад новели Івана Чендея? Батька, котрий привів до смерті свого сина, вбито також. Це певний акт розплати, та все ж чи він співмірний з позбавленням життя безвинної душі? Проте так завершилася одна з історій про взаємини з «братами зі Сходу» [10, с. 153]. Тобто, судячи з виразу, що вбивство батька є ніби-то актом розплати за «позбавлення життя безвинної душі», батько з

новели Чендея у сприйнятті дослідниці постає якимсь безжальним дітовбивцею, чия смерть хоч і стає розплатою за його душегубство сина, але ж неспіврозмірною з таким важким гріхом, як позбавлення життя безвинної душі. Тобто винні у вбивстві маленького хлопчика виявляються не жандарми, а батько. Такий висновок здається нам помилковим, тут дослідниця, на жаль, перекидає концепцію автора на діаметрально протилежну, особливо переінакшує образ батька у новелі.

У тій же статті О. Ігнатович читаємо: «Таким чином новела показує: 1) зворотний напрям у жертвопринесенні – повернення до дітовбивства і надання нащадків у жертву; 2) зразок відданості й жертвоприношення комуністичній ідеї не унаочнений конкретними досягненнями такого акту (бо їх немає); 3) поклоніння не Богу, а непевному ідеалу, не сприяє розмноженню роду, а навпаки, призводить до його вимирання (адже батько і син обидва гинуть); 4) на землі, де відбулося жертвоприношення-страда, не збудовано Храму, не відбувається паломництва послідовників-одномудців. Згадуються і слухними здаються слова із художнього фільму 80-х років минулого століття «Каяття»: «Нашо дорога, яка не веде до храму?» [3, с. 153]. Такі висновки щодо ідейного навантаження новели «Чайки летять на Схід» здаються нам діаметрально протилежними задуму автора і його геніальної реалізації у творі.

Адже вбачати у образі батька у новелі Івана Чендея негативного персонажа, котрого засуджує письменник – це переставити усе з ніг на голову. Насправді у тексті нема і натяку на засудження батька. Ні батька, ні сина, ні їх дій щодо допомоги у боротьбі проти окупантів рідного краю. Навпаки, цей персонаж змальований автором з глибокою симпатією. Та навіть вичитаного дослідницею засудження мети, заради котрої чоловік ризикує і життям сина, і своїм, немає, тобто боротьба з угорськими окупантами подана у новелі як правильна і героїчна. Автор художніми прийомами викликає ненависть і зневагу до катів, тобто, до угорських жандармів. У новелі проявлена жорстокість і бездушність гортіївських жандармів, котрі розстрілюють не тільки дорослих, але і дітей. І ця емоційна черствість вбивць підкреслювалась контрастом невиказаної, але так вдало проявленої письменником через кілька поданих деталей теплої, безмежної батьківської любові, котра проявляється у турботі і спробах урятувати сина хоча б від страху і емоційного стресу, зігріти від холоду перед розстрілом.

Як правильно стверджує професор В. Марко, «Любов до життя і презирство до смерті гартує дух відважного борця за справу народну, підкреслює автор. Люди ідуть на смерть, їх розстрілюють, а ти

відчуваєш, що правда за ними, вони залишаються переможцями» [5, с. 127].

Але головне достоїнство новели лежить не стільки у площині її ідейної направленості, скільки у художній силі змалювання теплоти людських стосунків. Ідейна направленість підкреслювалась радянським літературознавством, тут Олександра Ігнатович каже слушну думку. Та ця направленість не така вже й важлива сьогодні, вона в новелі і не сформульована чітко. Якби не зізнання письменника, що матеріалом для твору послужила історія з розстрілом хустських партизанів, новелу можна було б прочитувати і як розповідь про підпільну боротьбу карпатських січовиків проти тих же угорських окупантів за ідею звільнення і возз'єднання з рідним українським народом по той бік Карпат, з братами зі Сходу, і текст новели не дає їй найменшого натяку, що це не так. Ще раз зауважимо, що мова про партизанів, дає інформацію тільки позатекстове зізнання письменника. Але сила новели лежить не в ідейно-політичній площині. Талановита дослідниця захотіла перекреслити так звану «про-радянську ідею» новели нашого улюбленого письменника і «перекрашувати твір» у колір протилежної ідейної спрямованості, тобто зробити її «зашифровано антирадянською», що ідейно наближало би твір до сучасних політичних уподобань. Правда, текст новели не дає для цього жодної підстави, хоч бажання дослідниці нам зрозуміле. Така спроба ідейного перенаправлення твору в угоду сьогоднішнім нашим політичним уподобанням, хоч і продиктована благими намірами приписати давньому твору І. Чендея антикомуністичну спрямованість, призводить до неправильного трактування твору не тільки в ідейному напрямку, але перекривлює емоційне ставлення письменника до своїх персонажів. І змалюваний з великою симпатією батько у статті дослідниці постає кровожерливим монстром, дітовбивцею, політичним фанатиком, котрий свідомо посилає на смерть свого малолітнього сина для скріплення підмурків майбутнього у краї радянського ладу.

Насправді у новелі не те що немає найменшого осуду цього персонажу, а, навпаки, він виписаний з великою силою симпатії і любові, викликає у читача співчуття і захоплення. Перед нами зразок великої любові, великого болю перед трагедією, де чоловік забуває про себе, про те, що і його чекає смерть, і перед лицем трагедії видно, що хвилює його тільки син, хлопчик, його переживання і його почуття в останні хвилини перед розстрілом. Про свою біль і переживання, про свій страх (адже, на відміну від хлопчика, він добре розуміє, куди і для чого їх ведуть жандарми), не дозволяє собі проронити ні слова, ні одним натяком, жестом чи мімікою обличчя не виказує своїх

переживань, щоб не передати цей біль і страх малому. Усе, що його хвилює – це скрасити останні хвилини життя сина. Вберегти його від страху і переживань. Це все, що він може зараз зробити, і він це робить бездоганно. Перед нами зразок високої батьківської самопожертви, цілковитого забування про себе, виростання з притаманного усім людям егоїзму і підняття на вищі обшари. Це те, чому вчить нас доктрина християнства, зразок великої любові і самопожертви Ісуса заради спасіння людей. Такій любові до людей, до іншого, до когось, окрім себе, таке забування про свої інтереси, бажання, страхи і болі заради когось іншого (в Ісуса – заради всього людства) вчать майже усі сучасні релігійні доктрини: і юдаїзм, і буддизм, і іслам, і індуїзм... Як сказано Ісусом: «Полюби ближнього, як самого себе». Та в реальному житті середньостатистичній людині рідко вдається вирватися з оков егоїзму, проявити жертвовну любов до іншого, любити іншого більше, ніж самого себе. Для цього нам дається кохання, бо коли воно справжнє, людина вчиться радіти щастю коханої людини більше, ніж своєму особистому. Для цього нам даються діти, бо в любові до дітей ми вчимося забувати про себе заради них. От і в новелі перед нами зразок великої любові батька до сина і цілковите нехтування особистими переживаннями чи страхами за себе перед неминучою смертю. А ще перед нами зразок достойної, стоїчної поведінки незламної людини, простого закарпатського селянина, перед розстрілом.

Важлива і поетика тексту. Перед нами дуже короткий текст, чи не єдиний такий у всій творчості Івана Чендея. Загалом більшість творів письменника повільні, розлогі, сповнені деталізації... Як зазначав Василь Марко про стиль Івана Чендея: «Йому не раз докоряли за млявість зображення подій. І справді, гострих сюжетів з напруженою інтригою він не будував...» [5, с. 128]. Майже усі дослідники відзначають у стилі письменника «яскраві предметні деталі, багато подробиць». А тут маємо коротенький текст, у якому нема повільності. Маємо коротку стислу динамічну картину розстрілу батька і сина.

Увесь текст написаний без виявлення особистих суджень чи симпатій або антипатій письменника. Такий задум автора. Він використовує тут поетику так званого об'єктивізму, активно розробленого і пропагованого ще натуралістами кінця XIX століття, зокрема Емілем Золя та Гі де Мопасаном. Окрім об'єктивізму (коли письменник навмисне уникає оцінок персонажів і залишає це право читачеві) – текст новели ще й дуже лаконічний. Автор вживає дуже прості короткі речення. Здається, нам усе розповідається відсторонено, фіксуються тільки вчинки, слова персонажів, жести. Майже ніяких

емоцій не проявляє оповідач. І справа тут у першу чергу у поетиці твору. Сила впливу прихована саме у лаконічності і цілком відстороненій, без прояву своїх оцінок і симпатій, без вияву особистих емоцій оповіді про страшні події розстрілу. Саме контраст між спокійною, незворушною розповіддю, у котрій просто фіксуються факти, події, без опису особистих емоцій і свого ставлення або сприйняття до змальованої страшної трагедії і самими трагічними подіями і викликає у читача глибоке переживання тих подій.

Усі переживання батька заховані автором у підтексті. Виключення зроблено тільки один раз, але у цьому єдиному реченні підкреслено якраз найважливіше у новелі: акцент поставлено на невиказану батьком ніжність до сина і хвилювання за нього:

« – Мені студено, татку.

Смикнувши рукою, батько урвав торочки, розмотав з шиї шарф і став загортати сина, **наче в цю мить готовий був віддати йому все тепло, яке беріг в серці для нього на довгі роки...**» [10, с. 501].

Саме ця недомовленість, ці замовчування надають читачеві можливість і без слів про все здогадатися і «всім переболіти», усе відчувати. Тут прозу Чендея можна сміливо назвати «прозою мовчання», як часто називали прозу Ернеста Гемінгвея. Адже американський письменник неодноразово заявляв, що головним у його оповіданнях є не те, про що він написав, а те, про що він промовчав, чого не сказав, але дав натяки, про що промовчано, і розумний читач може легко сам «дописати» недописане, зрозуміти невиказане, промовчане. Така установка автора провокує читача ставати співтворцем, дописувати твір, домальовувати картини... І тоді усе промовчане, уявлене читачем сильніше будить його емоції, переживання. Важливо не тільки те, про що промовчав автор або оповідач, важливо і те, про що промовчали або недоговорили його персонажі. Таким мовчазним персонажем тут виступає батько. Він несе у собі глибоке, трагічне переживання за сина, турботу про нього, любов до нього, але він мовчить, не розкриває своїх переживань, не озвучує їх. І від цієї непромовленості читач відчуває їх ще гостріше. Лаконізм і холодна передача фактів збуджує у читача накал емоцій. У цьому і є головна художня сила цього маленького півтора-сторінкового шедедру. Усе, що недовисказано оповідачем, як і все, що непромовлено батьком, передано завдяки художнім деталям, маленьким натякам – підказкам для правильного доспівтворення читачем усього недоказаного. І саме завдяки «невиказаності» почуттів батька, який аж іскриться ніжністю, любов'ю до сина, завдяки замовчуванню батьківської болі оповідання набуває просто велетенської художньої сили, не залишає читача байдужим.

Висновки з дослідження. Новела є ніби стиснутою пружиною, котра випрямляється в уяві читача і просто розриває того накалом емоцій. І скажемо відверто: більше такої сили тексту як у творчості Івана Чендея, так і у всій закарпатській прозі, нами не помічено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія. <https://web.archive.org/web/20161017140723/http://bibliya.in.ua/index.php/site/index>
2. Жулинський М. Іван Чендей: художнє формування національного образу світу *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 11. Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 14–16 травня 2007 року.* Ужгород : Вид-во «Говерла», 2007. С. 11–13.
3. Ігнатювич О. Реконструкція біблійної легенди у новелі "Чайки летять на схід" Івана Чендея. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* 2014. Вип. 19. С. 150–154.
4. Косідовський З. Біблійні оповіді. К. : Видавництво політичної літератури України. 1978. 392 с.
5. Марко В. Уроки Івана Чендея. До 85-річчя від дня народження *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 11. Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 14 – 16 травня 2007 року.* Ужгород : Вид-во «Говерла», 2007. С. 127–130.
6. Нариси історії Закарпаття: У двох томах. / за ред. І. Гранчака, Е. Балагурі, І. Грицака, В. Ілька, І. Попа. Ужгород, 1993. Т. 2. 663 с.
7. Рошко М. Достойнства і недоліки «Антології закарпатського оповідання ХХ століття» *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія.* 2003. № 7. С. 120–122.
8. Федака Д. Іван Чендей *Письменники Срібної Землі.* Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. С. 325–332.
9. Ходанич П. Творчість Івана Чендея у контексті прози Закарпаття другої половини ХХ століття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 11. Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 14–16 травня 2007 року.* Ужгород : Вид-во «Говерла», 2007. С. 175–180.
10. Чендей І. Чайки летять на Схід. *Закарпатське оповідання ХХ століття. Антологія.* Ужгород : вид-во «Закарпаття», 2002. С. 500–501.
11. Чендей І. Щоденники (в 2-х книгах). Ужгород : Вид-во «РІК-У», 2021. Кн. 1. 639 с.